

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ YILLIK RAPORLARINDA TÜRKİYE (1939-1941)

Yonca ANZERLİOĞLU*

Özet

Makalede, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yıllarında (1939-1941) Türkiye'nin iç ve dış siyasetindeki gelişmelerin İngiliz Büyükelçiliği yıllık raporlarına nasıl yansıtıldığı incelenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, anılan raporda 1938 yılında Atatürk'ün ölümü sonrası iç siyasette yaşanan gelişmeler, savaşın ilk yıllarında Türkiye'nin dış politikasında, öncelikle yakın çevresinde Balkanlar ve Orta Doğu'da, takip ettiği siyaset ve başta İngiltere olmak üzere diğer müttefik devletlerle olan ilişkileri üzerinde durulmuş ve savaş boyunca Türk milli birliği ve sınırların korunması siyasetine kararlı bir biçimde devam edeceği gerçeğine vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, İngiliz Büyükelçiliği, İç Siyaset.

TURKEY IN BRITISH EMBASSY'S ANNUAL REPORTS (1939-1941)

Abstract

In this article, it is tried to examine how the Turkish internal and foreign policy (1939-1941) was reflected in British Annual Reports. In these reports, firstly the developments occurred after Atatürk's death in internal policy of Turkey was examined. Then, the Turkish foreign policy just at the very beginning of World War II was the main subject of the report. In this manner, The Turkish foreign policy towards Balkans and Middle East and relations with Britain and the other European Allied Powers was evaluated. And it is stated that Turkey decided to ensure her defence and there was a consistency in Turkish policy to preserve her own security.

Keywords: Foreign Policy, British Embassy, Internal Politics.

Giriş

Büyükelçilikler görev yaptıkları ülkelerdeki iç politika ya da dış politika bağlamında yaşanan gelişmelerle ilgili olarak temsil etmekte oldukları ülkelere yıllık olarak raporlar sunmaktadırlar. Genellikle ilgili yılı takip eden yıl içerisinde bir önceki

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Öğretim Üyesi.

yıla ait hazırlanan raporlar yabancı kurum temsilciliklerinin görev yaptıkları ülkeye yönelik bakış açılarını yansıtması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı başlamadan önce liderini kaybetmesinin ardından savaş yıllarında, savaş dışında kalmayı başaran Türkiye Cumhuriyetinin takip ettiği iç ve dış politikanın İngiliz Büyükelçiliği yıllık raporlarına nasıl yansıdığı, yaşanan gelişmelerin savaşta taraf olan bir ülke elçiliğinin yıllık raporlarında nasıl değerlendirildiği ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır¹.

Sir Knatchbull Hugessen'in* kaleminden Aralık 1939 tarihinde Ankara'dan gönderilen raporda anılan yıl içerisindeki siyasi gelişmelere yönelik olarak yapılan ilk değerlendirme 1939 yılının Türkiye için bir geçiş yılı olduğudur. Türkiye bağlamında üç açıdan gerçekleşen bu geçiş incelendiğinde Türkiye'nin bu yılki tarihi rahatlıkla anlaşılacaktır: Öncelikle Türkiye, Atatürk rejiminden İnönü rejimine geçmiştir; İkinci geçiş dış politikada yaşanmıştır; üçüncüsü ve en sancılı ise ticari ilişkilerde olmuştur. Raporda, ülkelerde yaşanan yeni rejim kurucularının ölümünün genellikle belirsizlik yaratmasına rağmen hiçbir değişiklik yaşanmadan Türkiye'de 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün ölümünden hemen sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçildiği ve yine 3 Nisan 1939 tarihinde de oybirliği ile ikinci kez seçilmiş olduğuna vurgu yapılmaktadır². Bu bağlamda her hangi ciddi bir bunalım yaşanmadan böyle bir geçiş yapıldığına vurgu yapılması aslında Türkiye'nin, Atatürk sonrası takip edeceği yol ile ilgili olarak gerek İngiliz resmi çevrelerinin gerekse kamuoyunun endişelerini sıklıkla dile getirdiği gerçeği çerçevesinde bakıldığında anlaşılabilir bir durumdur denilebilir.

Raporda İç işleri bağlamında hükümet kanadında yaşanan önemli değişikliklere de dikkat çekilerek Ocak ayında o tarihe kadar Başbakanlık yapmış olan Celal Bayar'ın yerine Dr. Refik Saydam'ın getirildiğine, bundan önce ise İç işleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam ve yine Dış İşleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın yerine de Şükrü Saraçoğlu'nun getirildiğine, bunu takiben de Londra Elçiliği yapmakta olan Fethi Okyar'ın Adalet Bakanlığına getirildiğine değinilerek yapılan tüm bu değişikliklerin anlamının yeni Cumhurbaşkanının kendisine yakın isimlerle çalışmak istediği olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu da Atatürk'ün son yıllarında İnönü ile olan

¹ İngiliz Büyükelçiliği Yıllık raporlarında Türkiye'deki gelişmelerin yansımaları için bkz. Mustafa Yılmaz, "İngiliz Büyük Elçiliği Yıllık Raporlarında Anadolu'da Milli Hareket (1921-1923)", *Erzurum ve Sivas Kongreleri* 27-29 Mayıs 2002, G.Ü. Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2003; Mustafa Yılmaz, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Anadolu'da Milli Hareket (1924-1928)", *Sivas Kongresi I.Uluslararası Sempozyumu*, 2-4 Eylül 2002, Atatürk Araştırma Merkezi- Sivas Valiliği- Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2002; Yasemin Doğaner, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1932-1934)", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003, Ankara; Yonca Anzerlioğlu, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1929-1931)", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003, Ankara; Mustafa Yılmaz, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1935-1938)", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003, Ankara; "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y.2, S.4, Güz 2006; Ahmet Özgiray, "İngiltere Büyük Elçisi Sir H. Knatchbull Hugessen'in 1939 yılı Türkiye Raporu", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003, Ankara.

* Sir H. Knatchbull Hugessen, 1939-1944 yılları arasında Türkiye'de Büyükelçilik yapmıştır. Bkz. Sir Hughe Knatchbull Hugessen, *Diplomat in Peace and War*, London, 1949.

² *Foreign Office (F.O)/371/25004, XC 190468 "Political Review on Turkey 1939"*, s.1; Hugessen, *a.g.e.*, s.144.

ilişkileri düşünüldüğünde ve her iki liderin hayata bakışlarında farklılık göz önüne alındığında anlaşılabilir bir durum olarak değerlendirilmektedir³. Türk iç siyasetinde meydana gelen bu değişimi Atatürk'e ve ona yakın olanlara karşı bir protesto olarak algılayanların da bulunduğu ancak gerçeğin bu olmadığı belirtilmektedir. Bu yorumun ardından yeni Cumhurbaşkanının, Atatürk ile kıyaslandığında, düzenli bir yaşamı olduğuna, artık Ankara Palas'ın bodrum katında uzun gecelerin olamayacağına dikkat çekilmektedir. Yine yeni cumhurbaşkanının doktrinlere bağlılık açısından nasıl bir yol takip edeceği ile ilgili olarak ise İnönü'nün dini adet ve usuller bağlamında belirli bir restorasyona yöneleceğine dair bazı görüşlerin varlığına değinilirken İngiliz Elçisi bunun doğru olmadığını belirttiği görülmektedir. Ülkede İslam'ın devlet dini olarak artık var olmamakla birlikte hala günlük yaşamda etkin bir yere sahip olduğuna değinilirken Mustafa Kemal Atatürk tarafından inşa edilen laikliğin alt üst edileceğini düşünmek için hiçbir sebebin de bulunmadığına dikkat çekilmektedir⁴.

İç işlerinde meydana gelen bu geçiş bir yana bırakılırsa dış işlerindeki geçiş daha da fazla dikkate değerdir. Nitekim Türk dış politikasında Almanya ile olan eski siyasi birlik artık mevcut değildir ve Türk hükümetinin kararı "Majestelerinin hükümetiyle yakın ilişki kurmaktır". Rapora göre bu karar aslında Atatürk ölmeden önce alınmış bir karardır ve Türkiye'nin durumunun uzun ve dikkatli bir incelemesi sonucu alınmıştır ve gerçekte de bakıldığında geçmişle kıyaslandığında çok az şey değişmiştir. Elbette ki Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ciddi bir fark vardır ancak Atatürk'ün bu bağlamdaki siyaseti 19 yy. siyasetinin 20.yy. siyaseti olması gerektiğini ispat etmektedir⁵.

Dış politika bağlamında Türkiye açısından Balkanlarda yaşanan gelişmelere raporda geniş yer ayrıldığı dikkati çekmektedir. Nitekim raporda Balkanların durumunun Türkiye'yi rahatsız ettiğine vurgu yapılırken Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgalinin ve Arnavutluğun bir İtalyan işgaline maruz kalmasının dikkat çekici olduğu vurgulanmaktadır. Rapora göre 1911 yılından bu yana İtalya, Türkiye için önemli bir düşmandır. Geçen yıl Mussolini'nin Anadolu'nun hakimiyetini ele geçirmeye yönelik konuşmasının hala unutulmadığına, Oniki Adalardaki İtalyan varlığının Türkiye için rahatsızlık verici bir durum olduğuna dikkat çekilmekte ve özellikle Arnavutluğun İtalya tarafından işgal edilmesi ile İtalya'nın bir Balkanlı devlet olacağı bunun da tüm Balkanlardaki statüko açısından ve yine doğrudan Türkiye'ye ve yükümlülüğü bulunduğu Balkanlı devletlere karşı ciddi bir tehdit olacağından bahsedildiği görülmektedir. Balkanlardaki İtalyan tehlikesinin Türkiye'nin kararında etkili olduğuna dikkat çekilerek 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz Deklarasyonunun yayınlanmasına yer verilmiştir. Ancak, Fransa ile Hatay meselesi çözümleninceye kadar bu tür bir deklarasyon yayınlanmamıştır. Yıl ortasında ise mesele çözümlendikten sonra Ankara'da bir Türk-İngiliz-Fransız ittifakı imzalanmıştır⁶. Rapordaki bilgilere göre Almanya açısından şüphe götürmez bir engel olan antlaşmanın imzalanması Türkiye'de memnuniyet yaratmıştır. Diğer taraftan antlaşma için görüşmelerin

³ F.O. 371/25004, s.1.

⁴ F.O. 371/25004, s.1.

⁵ F.O. 371/25004, s.2.

⁶ F.O. 371/25004, s.2.

başladığı tarih ile imzalandığı tarih arasında da durum oldukça değişmiştir. Her şeyden önce başlangıçta İtalya düşman konumundaydı.

İtalya ve Akdeniz bağlamında Türkiye, her ne kadar özel bir protokol ile Rusya'ya karşı bir savaşa girmeyeceğini belirtilmişse de, savaşta İngiltere ve Fransa yanında yer alacaktı. Antlaşma imzalandığında da müttefik güçler Almanya ile savaş halindeyken İtalya savaş dışı olduğunu ilan etmişti. Diğer taraftan, Sovyetler Finlandiya'ya saldırmış, Kasım ayı sonunda da Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri bozulmuş, Sovyetlere karşı Türk tavrı sertleşirken İtalya bağlamında daha ılımlı bir tavır ortaya çıkmıştır. Almanya ise düşman konumunda olmakla uzak bir mesafede idi. Diğer bir ifadeyle, Türkiye Akdeniz ve Balkanlar dikkate alındığında eski müttefikine karşı İngiliz ve Fransızlarla birlikte hareket etmekteydi. Bu durum dâhilinde de aslında Türkiye'nin, Fransızlardan çok İngilizlerle müttefik olma arzusunda olduğuna değinilen raporda Hatay meselesinin Türk-Fransız ilişkilerinde ciddi bir sürtüşmeye sebep olduğuna vurgu yapılarak Türk hükümetinin İngiliz hükümeti ile temas kurmayı ve güvenmeyi tercih edeceği ve hatta daha uzun dönemli bir müttefikliğine arzulandığına temas edildiği dikkat çekmektedir⁷.

1939 yılı içinde Balkan Paktı bağlamında önemli bir diplomatik faaliyetin yaşandığı da İngiliz elçilik raporunda vurgulanan bir diğer gelişmedir. Şubat ayında Bükreş'te yapılan toplantıyı Mart'ta M. Kiosseivanoff Ankara'yı ziyareti etmiştir. Nisan ayında ise Türk Dış İşleri Bakanı, M. Gafencu ile İstanbul'da bir görüşme yapmışken bunu Haziran'da Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyareti izlemiştir. Ağustos ayında ise Romanya kralı Carol'un Türkiye ziyareti gerçekleşmiştir. Yine Balkan antantı faaliyetleri çerçevesinde yıl boyunca Türkiye, Bulgaristan'ın Balkan Antantına dâhil olması ya da en azından yakın bir ilişki kurması için uğraşmışsa da Bulgar talepleri ciddi bir sorun olarak varlığını devam ettirmiştir. Ancak, özellikle Romanya noktasında tehlike boyutu arttıysa da, Türk Dış İşleri Bakanı ümidini kaybetmemiştir⁸.

Raporda Balkan antantı kadar önemli bir mesele olarak Türk-Rus anlaşmazlığına da yer ayrılmaktadır. Rapora göre Türkiye ile Rusya arasındaki bağlar gün geçtikçe yıpranıyor gibidir. Moskova'daki başarısız olarak adlandırılan görüşme sonrasında Sovyet safında bir soğukluğun hâkim olduğu vurgulanırken, Türk hükümeti ve Genel Kurmay'ının her türlü olasılığa karşı hazır bulunduğu altı çizilmektedir.

İki savaş arası dönemde Türk Dış politikasında yakın çevresinde barışı korumak adına altına imza atılan diğer bir önemli girişim olan Sadabat Paktı da İngiliz elçilik raporlarında önemle üzerinde durulan bir konudur. Türk Dış İşleri Bakanının Moskova ziyareti sonrasında Sadabat Paktı taraflarının toplanması gündeme geldiğinde İran, Afganistan ve Irak'ın Rusya'nın niyetlerinden tedirginlik duydukları belirtilikten Irak'ın her hangi bir Rus tehdidi karşısında Türkiye ile işbirliği yapılmasının gereği üzerinde durduğuna değinilerek bu tür meselelerle paktın zayıflatılmaması gerektiğine vurgu yapılmakta ve özellikle "majestelerinin hükümetinin" nezdinde bu paktın son dönem şartları dâhilinde gerçekleşebilecek en iyi oluşum ve ileride sağlam bir yapının inşa edilebileceği en iyi temel olarak değerlendirildiğine dikkat çekildiği görülmektedir.

⁷ F.O. 371/25004, s.2.

⁸ F.O.371/25004, s.2.

Raporda diğer önemli bir nokta olarak ise bu oluşum içerisinde Türkiye'nin karar verici faktör olarak nitelendirilmiş olmasıdır. Halifeliliğin ilgası ve laiklik politikalarına rağmen Türkiye hala Orta doğu ülkeleri arasında önemli bir konuma sahiptir. Bu da Türkiye açısından önemli olduğu kadar Britanya siyaseti açısından da ayrı bir öneme sahiptir ve Türkiye bu konumunu kesinlikle yayılcı bir anlayış çerçevesinde değerlendirecek bir ülke değildir⁹.

1939 yılında Türkiye ile ilgili olarak İngiliz elçilik raporlarına yansıyan diğer bir konu da ekonomi alanında olup bu bağlamda siyasi ve askeri açıdan Türkiye'nin Alman etkisine karşı desteklenmesi gereğine vurgu yapılarak bunun ne derece önemli olduğuna dikkat çekilmesidir¹⁰.

1939 yılından sonra 1940 yılı ile ilgili olarak detaylı bir elçilik raporuna ulaşmak mümkün olmamakla birlikte anılan yıl içinde genel olarak savaşın seyri dikkate alındığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: 1939 yılı Ağustos ayında Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret antlaşmasının süresi dolduğunda Almanların daha önce yapılan anlaşma gereği minimum 60.000 ton krom teslimatı konusunda ısrarcı davranması savaşın taraflar arasında krom ticareti bağlamında belirli bir denge gözetmeye çalışan ve ilerleyen zaman içinde de Alman politik baskılarından uzaklaşabilmek için ekonomik olarak İngiltere ile temasa geçmek arzusunda olan Türkiye açısından olumsuz bir etki yaratmış ve anlaşma yenilenmemiştir. Bu noktadan sonra da Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ekonomik anlaşma yapmayı tercih etmiştir. Anlaşmaların Türkiye ve müttefikler için önemi ise 2 yıl süresince Türkiye'nin müttefiklere bütün krom üretimini satacağıdır. Yine anlaşmalar gereği İngiltere ve Fransa Türkiye'ye borç ve kredi temin etmeyi kabul etmiştir. Bu durum karşısında Alman baskısı ile karşı karşıya kalan Türkiye, Haziran 1940'da kromun hariç tutulduğu 1 yıllık bir ticari anlaşmayı Almanya ile imzalamıştır¹¹. İngiliz savaş kabinesinin müttefiklerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturduğu komitenin Türkiye'ye ekonomik yardım yapılması bağlamında Amerika ile yürütülen yazışmalarında dikkati çeken unsur Türkiye'nin savunmasının önemi, bu bağlamda desteklenmesinin ve de Türkiye'ye karşı olumlu bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğinden bahsedilmesidir¹².

Bunun dışında British Council Archives'da yer alan ve "Mr. C.A.F.. Dunda'nın Türkiye ziyaretine yönelik raporu" 1941 yılı Türkiye'sine yönelik özellikle eğitim alanındaki bazı ayrıntılara değinmektedir denilebilir. Anılan raporda, Dunda'nın savaş sonunda kimin galip geleceği sorusuna Türklerin %99'unun İngiltere olacağı cevabını vererek başladığı sözlerini Türkiye'de daha önce British Council'in davetlisi olarak İngiltere'ye giden bazı gazetecilerle görüşmesine yer vermesi takip etmekte ve Türk basını ile ilgili olarak da Türkiye'de magazin ve gazetelerin durumunun içler acısı olduğu, yine Fransız ve Alman yayınlarının ülkede sayıca fazlalığından bahsederken İngiliz yayınlarının yetersizliğine dikkat çektiği görülmektedir. Diğer taraftan, Halkevlerinde İngilizce öğretilmesi için gerekli teşebbüslere geçilmesi açısından

⁹ F.O. 371/25004, s.3.

¹⁰ F.O. 371/25004, s.3.

¹¹ *Olaylarla Türk Dış Politikası*, C.I (1919-1980), ed. Baskın Oran, İstanbul, 2001, s.s.424-430.

¹² T 36/56, *Foreign Office telegram: Clapher telegram to Mr. Butler (Washington)*, 14th November 1940, No:2553 ARFAR.

Türklerin İngiltere bağlamında sıcak yaklaşımlarına rağmen bu konunun British Council'in eleman bağlamında tam anlamı ile yapılandırılması sonrasına bırakılmasının daha doğru olacağı belirtilmesi dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Türkiye'de diğer bazı ülkelerde olduğu gibi British Council'in sponsorluğunda bir İngiliz Enstitüsü kurulmasının zor olduğuna vurgu yapılmaktadır¹³. Ayrıca, Ankara'da bir teknik öğretmen okulunun açılması planı varsa da bunun siyasi durum berraklaşınca kadar ertelendiği yine bu bağlamda okulda bir İngiliz idarecinin ve danışmanın olabileceği ihtimali olmakla proje ile ilgili Türk hükümetinin harekete geçmesinin beklenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. İstanbul Üniversitesi'nde boş olan bazı kürsülere İngiliz adayların gösterilebileceği fikrinin de yer aldığı Dunda'nın raporunda Karabük'teki İngiliz okuluna dikkat çekildiği, kötü bir başlangıç sonrası gelinen noktada Türklerin memnuniyetinden bahsedildiği görülmektedir¹⁴.

Diğer taraftan savaşın seyrine yönelik gelişmelere bakıldığında Haziran ayında İtalya'nın, Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan etmesi ile Türkiye'nin 1939 yılı Ekim ayında imzaladığı Türk-İngiliz-Fransız ittifakının gündeme geldiği görülmektedir. Bu bağlamda, İngiltere'nin Büyükelçi Knatchbull-Hugessen vasıtasıyla Türkiye'ye yönelik baskıları karşısında Türkiye, antlaşmanın ek 2 nolu protokolünü uygulamaya karar vermiş ve savaşa girmesinin Sovyetlerle bir savaşa neden olabileceği açıklaması ile tarafsızlığını korumaya karar vermiştir. Yine Haziran ayı içinde yaşanan önemli bir gelişme Türkiye açısından müttefik baskılarını bir dereceye kadar ortadan kaldırmıştır denilebilir. Fransa 22 Haziran 1940 tarihinde Almanlarla ateşkes imzalamak zorunda kalmıştır. Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki ittifak bağlamında savaş dönemi Türkiye'ye yapılması planlanan yardımların yükümlülüğü de bu andan itibaren İngiltere'ye kalmıştır. İşte bu açıdan meseleye yaklaşıldığında kendisinin bir Alman saldırı tehdidine maruz kalması İngiltere'yi Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda etkisiz hale getirmiştir denilebilir.

1940 yılı sonbaharında Ekim ayında Romanya, Alman işgaline maruz kalırken Yunanistan da İtalya işgali altına girmiştir. Bu işgaller karşısında tekrar ittifak gündeme geldiyse de Türkiye, Sovyet unsurunu ileri sürerken aslında İngiltere de Türkiye'nin Yunanistan'a destek olmasının kendi güvenliği açısından olumsuz bir etki yaratacağının farkındadır. Ayrıca Balkan Paketi bağlamında da Türkiye'nin müdahalesini gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Bu dönemde İngiliz Dış İşleri savaş Bakanlığının tüm ısrarlarına rağmen Türkiye'nin savaşa girmesinin İngiltere'nin yükümlülüğünü artıracığı gerekçesiyle karşı da çıkacaktır. Ancak bu Türkiye üzerindeki savaşa girme baskılarının sonu değildir. Yunanistan noktasında olmasa da Türkiye'nin savaşa girmesi kaçınılmaz bir biçimde hedeflenmekteydi¹⁵. Sonuç olarak 1940 yılı içinde Türkiye ve İngiltere ittifaka bağlılıklarını bildirmişlerse de¹⁶, Türkiye'nin anılan yıl içinde tarafsızlığı her iki taraf için de önem arz etmiştir denilebilir.

¹³ *British Council Archives*, class: BW 61/4, years: 1940-1, transfer no:5032, registry file: TUR/8/5, s.13,2,3.

¹⁴ *British Council Archives*, s.6.

¹⁵ *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.s.424-430.

¹⁶ Hugessen, *a.g.e.*, s.s.160-162.

1940 yılındaki gelişmeler bu şekildeyken savaşın üçüncü yılında yani 1941'de Sir H. Knatchbull-Hugessen, Eden'e gönderdiği yıllık raporunda detaylı bilgi verememekle birlikte ana hatlarıyla Türk Dış politikasına yer verdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Türk siyasetini belirleyen tek bir nokta vardır o da güvenlidir¹⁷.

Yılın sorunsuz başladığına değinilmesi ile İngiliz ve Türk askeri yetkililerinin temaslarının gerçekleştiği, bu konuda askeri malzeme sağlanması ile ilgili olarak İngiliz desteğinin yeterli düzeyde olmadığına altı çizilmektedir. Bunun dışında Balkanlarda yaşanan Alman ve Rus hareketliliği ile ilgili olarak Türkiye'nin aldığı tavrın önemi üzerinde durulurken Türkiye'ye, İtalya'ya ve yine Almanya'ya Yugoslavya veya Bulgaristan'a girmesi halinde savaş açacağını bildirmesi yönünde öneride bulunduğu dikkat çekilirken Türk hükümetinin bu teklif karşısında bunun hiçbir pratik ve yararlı bir çözüm olmadığı cevabını verdiğine değinilmektedir. Diğer taraftan ise Yugoslavya ile birlikte hareket etme konusunda Dış işleri Bakanının inisiyatifi ele alacağı bu bağlamda ortak hareket alanının genişletilmesinin hedeflendiği ve hatta bu alana Bulgaristan'ın da dahil edilmesi gibi bir düşüncenin var olduğuna dikkat çekildiği görülmektedir. İlerleyen satırlarda ise 17 Şubat'ta bir Türk-Bulgar deklarasyonunun yayınlanmış olmasına atıf yapılmakla bunun İngiltere'nin istediği biçimde sonuçlanmadığına dikkat çekilmektedir. Bulgarların Almanlarla olan ilişkileri bağlamında ise Türkiye'nin tavrının beklendiği gibi olmadığına ve hatta yakınlaşma sağladığına vurgu yapılmaktadır. İngiliz baskılarıyla Türk hükümetinin, Bulgar Hükümetine eğer Almanlarla olan ilişkilerinde yakınlaşma halinde kendi tavrının da bundan etkileneyeceği şeklinde bir uyarı yapması sağlanmış olsa da ortada karşılıklı güven ve dostluk anlayışına dayalı bir Türk Bulgar deklarasyonunun var olduğuna değinilmekte ve Türk hükümetinin böyle bir anlaşma yapmasının gerçek sebebinin belirsizliğine dikkat çekilmektedir¹⁸.

Raporda anılan bu deklarasyona İngiliz siyaseti açısından ayrı bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Balkan Antantına Bulgaristan'ın bir an önce girmesi için yıl boyunca Saraçoğlu'nun uğraştığından tam başarılacağı bir anda Alman ordularının Romanya'ya girmesi ve yine Bulgaristan'a sızma faaliyetleri ile anlamını yitirdiği belirtilmektedir. Diğer taraftan, Türk-Bulgar deklarasyonunun İngiltere tarafından hoş karşılanacak bir durum olmadığına atıf yapılarak Türk hükümetinin beklendiği gibi sert bir uyarıda bulunmaktansa bir saldırmazlık deklarasyonu imzalamasının altı çizilmektedir. Bundan sonra yapılması gereken konusunda dikkatler Türk-İngiliz Antlaşmasına çekilmekte ve bu anlaşma gereği Alman ordularının ilerlemesi karşısında Türkiye'nin, Fransa ve İngiltere'den yardım talebinin gündeme getirilmesi seçeneğine atıf yapıldığı görülmektedir. Diğer taraftan Türk hükümetinin takip ettiği siyaset dâhilinde Bulgaristan'ı Almanya'dan uzaklaştırmayı düşünebileceği ya da kendilerinin Almanya ile bir dostluk kurmayı umabileceklerine değinilirken Sovyet temsilcisi M. Sobolef'in 1940 Kasım'ındaki Sofya ziyaretinin Türkler tarafından nasıl değerlendirildiği yorumlanmaktadır. Sobolef'in anılan ziyarette Bulgarlara bir pakt teklifinde bulunması ve yine Midye-Enez sınırına kadar kazanım elde etmesi noktasında açıklamalar yapması karşısında M. Saraçoğlu'nun bu paktı bir Alman

¹⁷ F.O. 371/33311/ 190468, s.1

¹⁸ F.O. 371/33311/ 190468, s.2.

saldırısından ziyade bir Türk saldırısı karşısında verilen bir garanti olarak değerlendirdiği ve ciddi bir kaygı yarattığına vurgu yapılmaktadır. Bu durumda da Türk-Bulgar Deklarasyonu, Türkiye'nin kuzey komşusuna her hangi bir Rus ilerleyişinin engellenmesi için yapılmış olmalıdır. Bu yorumdan sonra Türkiye'nin aslında politikasında herhangi bir değişiklik olmadığı, yükümlülüklerine bağlı, tüm güçlerle iyi ilişkiler sürdürmeyi arzuladığı ancak "kendi güvenlik bölgesinde de hiçbir yabancı faaliyete müsaade etmeyeceğini" ülke bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı her saldırıya cevap vereceğini ve yine Türk-Bulgar antlaşması ile de barışı korumayı amaçladığının altı çizilmektedir¹⁹.

Bir diğer Balkan ülkesi olan Yugoslavya ile Türkiye'nin ilişkilerinin değerlendirilmesinde Yugoslavların, Türklerin Alman tehdidi karşısındaki önerilerini anlama ve cevap vermede başarısız olduklarına vurgu yapılarak Yugoslavya'daki darbe girişimi sonrasında da ülkenin Alman hâkimiyetine girdiğine değinilmekte ve bu bağlamda da Türklerin geç harekete geçtiğine dikkat çekilerek sonuçta bütün Balkan ülkelerini ortak bir savunma hattında birleştirme girişimlerinin başarısız olduğunun ve her bir Balkan ülkesinin Alman hâkimiyetine girerken Türkiye'nin tarafsız kaldığının altı çizilmektedir²⁰.

Tüm bu değerlendirmelerin ardından ise Türk hükümetini yazılı yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlamanın kolay olduğuna değinilirken diğer taraftan ülkenin içinde bulunduğu durumun zorluğuna dikkat çekilmesi ilgi çekicidir. Bu bağlamda yaşanan gelişmeler gözden geçirilirken Rusya'nın, Bulgaristan'a yönelik adımının Türkiye tarafından bir tehdit olarak algılanması yanında Dış İşleri Bakanı Saraçoğlu'nun Türkiye'nin bir savaşa girebilecek donanıma sahip olmadığına değindiğine dikkat çekilerek aslında gerçek çekingenliğin sebebinin bu olduğunun altı çizilmektedir. Benzer şekilde, Türkiye'ye yönelik müttefik devletlerin askeri ikmallerinin başarısızlıkla sonuçlandığı da burada belirtilmekte ve eğer bu şartlar altında Türkiye savaşa girecek olursa, yenileceği bu durumda da müttefiklerin yükümlülüğünün ağırlaşacağına dikkat çekildiği görülmektedir.

Türkiye'nin savaştaki tutumu ile ilgili olarak raporda yapılan yorum da oldukça dikkat çekicidir. Türklere askeri destek verilmediğine göre askeri sahada onlardan bir şeyler istenmemiştir. Ancak, Türkler saldırıya uğrarsa yada uygun zaman geldiğinde savaşa gireceklerini belirtmişlerdir. Askeri manada bir şey istenmemesine rağmen, Türkiye'nin Balkanlı müttefiklerini desteklemesi noktasında sağlam bir tavır takınması için çabaların devam ettiğinden bahsedildikten sonra şu noktanın altı çizilmektedir: Türk hükümeti askeri ve siyasi faaliyet arasındaki mesafeyi görememiş ve müttefiklerin kendilerini savaşa sürüklediği şüphesinden kurtulamamıştır²¹.

İngiliz Büyükelçilik raporlarının 1941 yılı faaliyetleri ile ilgili olarak üzerinde durduğu en önemli konunun Balkanlardaki gelişmeler olması sebebiyle Türk-Yugoslav yakınlaşmasının tekrar ele alındığı ve bu bağlamda 18 Mart'ta Kıbrıs'ta Saraçoğlu ile yapılan görüşmelere atıf yapılmakta, ancak Saraçoğlu Türkiye'ye dönünceye kadar,

¹⁹ F.O. 371/33311/ 190468, s.3.

²⁰ F.O. 371/33311/ 190468, s.s.3-4.

²¹ F.O. 371/33311/ 190468, s.4.

Prens Paul'un etkisini kaybetmesi ile Kral Peter'in güçlenmesinin Yugoslavya'da durumu değiştirdiğine, ülkenin kötü günler yaşadığına vurgu yapılmaktadır. Sonuçta, Balkanların ortak savunma hattında birleşmesi başarısızlıkla noktalanmıştır. Rapora göre bu başarısızlıkta Romanya birinci derecede sorumludur. Çünkü Bulgaristan ile zamanında Dobruca üzerinde anlaşabilseydi durum çok daha farklı olabilirdi. Varılan noktada Romanya batmış, Kral Boris'in ihaneti ile Bulgaristan, Almanların eline bırakılmıştır. Yunanistan ise Roma'ya karşı galip gelmekle birlikte kahramanlığının bedelini ödemektedir. Müttefiklerin Libya'daki durumu da iyi değildir. Irak'ta Raşid Ali'nin faaliyetleri müttefiklerin konumunu tehdit eder niteliktedir. Türkiye açısından durum değerlendirmesi yapıldığında da ise ortaya olumsuz bir tablo çıkmaktadır: Batı Trakya ve Boğazların girişini koruyan adalar ve bunları takiben Midilli, Sakız ve Sisam adaları Alman kontrolüne geçmiştir. Bu adalar dışında Kıbrıs ve Suriye'ye yönelik bir saldırı tedirginliğinin olduğu da raporun satırları arasında yer almaktadır. Raporda belirtildiğine göre müttefik devletlerin Çanakkale ve İzmir bağlamında planlanmış olduğu üsler de hayal olmuştur. Tüm bu gelişmeler karşısında ise Türkiye'nin takip ettiği yol üzerinde yorum yapılırken Türkiye'nin kendi durumunu güvence altına aldığına vurgu yapılmaktadır. Bu güvence de 18 Haziran tarihinde imzalanan toprak bütünlüğüne saygı ve saldırmazlık temeline dayalı Türk-Alman Dostluk Antlaşmasıdır.

Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı bu antlaşmanın nasıl algılanması gerektiği konusunda da bir değerlendirme yapılan raporda bu antlaşmanın kesinlikle tehlikeli bir süreci atlatmak amacıyla yapıldığı ve gerçekte Türkiye'nin takip ettiği siyasetinde önemli bir değişiklik olacağı anlamına gelmediğine dikkat çekilmektedir. Antlaşma sonrasında Türk hükümetinin İngiliz hükümeti nezdinde güven kaybettiği yönünde bir tedirginliğe kapıldığı belirtildikten sonra Hitler ile Türkiye Cumhurbaşkanı arasında mektuplaşmanın olduğuna, Hitlerin Türkiye ile özellikle ekonomik ilişki kurmayı arzuladığı ve bunlara ek olarak balkanlarda herhangi bir düzenleme yapıldığında Türkiye'nin çıkarlarının dikkate alınacağına dikkat çektiği üzerinde durulmaktadır²².

Balkanlardaki durumun, Alman ilerleyişinin ve bu ilerleyiş karşısında Türkiye'nin tutumunun değerlendirilmesi sonrası yaşananların ele alınmaya devam edildiği raporun bundan sonraki gelişmeler bağlamında Alman ordusunun Türk-Alman antlaşmasının yapılmasından dört gün sonra Rusya karşısında ilerleyişe geçtiğine dikkat çekilmektedir. Antlaşmanın yapılması ile Almanların Rusya'ya doğru ileri harekâta başlaması arasında bir ilişki olduğuna değinilerek Almanya'nın bu antlaşma ile saldırıya geçmeden önce güneyi emniyete aldığına vurgu yapılmaktadır. Diğer taraftan, Alman elçisi Von Papen ile Saraçoğlu arasında geçen görüşmelerden haberdar olduklarının belirtildiği raporda Almanya'nın Rusya'ya yönelik saldırısının aslında Türkiye'ye karşı olabilecek bir Rus tehdidini zayıflatırken aynı zamanda müttefiklere karşı da takip ettikleri siyaseti haklı çıkartan bir argüman olduğundan bahsedilmektedir.

Raporun bundan sonra üzerinde durduğu konu Türkiye'nin Rusya'ya karşı olan güvensizliğinin sebepleridir. Bu bağlamda, tarihsel bir Rus tedirginliğine atıf yapılmakla birlikte 1939 yılındaki Türk hükümetinin Sovyetler bağlamındaki ümitlerinin boşa çıkması, M. Soboloff'un Sofya ziyaretinde Midye-Enez hattına

²² F.O. 371/33311/ 190468, s.5.

referans vermesi ve daha da önemlisi 1940 yılı Ekim ayında Berlin'deki Alman-Rus görüşmelerinde Boğazların Rusya'ya verilmesi bağlamındaki teklif Türk hükümetinin Rusya'dan duyduğu tedirginliğinin sebepleri olarak değerlendirilmektedir. Ancak, ilerleyen zamanda Almanların Bulgaristan topraklarına girmesinin 25 Mart'ta bir Türk-Rus uzlaşmasını gündeme getirdiği vurgulanarak karşılıklı iki ülkenin her hangi bir saldırı karşısında tarafsızlıklarını koruma ve karşılıklı anlayış çerçevesinde anlaşmalarının altı çizilmektedir. Bu anlaşma ile ilgili olarak Moskova'daki İngiliz elçisinin görüşlerine yer verilerek bu tür bir anlaşma ile Rusya'nın, Almanların Balkanlara girişi karşısında direncini artırdığına dikkat çekildiği görülmektedir²³.

Aynı yıl içinde Ağustos ayında benzer bir güvencenin İngiliz hükümeti tarafından da Türkiye'ye verilmesi, Sovyetlerin Montrö sözleşmesine sadık kalacağı açıklamasını yapması ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü gözetceğini teyit etmesi ve her iki ülkenin bir saldırı anında yardımda bulunacağı beyanında bulunmalarına yer verilen raporda Türkiye'nin bu garantiler karşısında İngiliz hükümetine karşı değil ancak Rus garantisine karşı hala tedirginliğin hakim olduğunun altı çizilmektedir.

İngiliz elçilik raporunun Türkiye'nin savaşta pozisyonuna yönelik değerlendirmeleri bağlamında ele alınan konular arasında Balkanlardaki komşularında yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin izlediği politikalara yer verildiği kadar yine Türkiye'nin hemen doğusunda yer alan ve savaş döneminde bir İngiliz ve Rus askeri varlığına sahne olacak İran'daki gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin tavrı da raporda yer almıştır. Bu bağlamda rapor İran'daki Alman ajanların uzaklaştırılması konusunda alınacak tedbirler ile ilgili olarak 16 Ağustos'ta Türkiye'ye bir memorandum verildiği ve bu memorandumda İngiliz hükümetinin İran'ın tarafsızlığını onayladığı, toprak bütünlüğü aleyhine her hangi bir planın olmadığı ve amacın dostluk siyasetini geliştirmek ve ortak çalışmak olduğu açıklanmıştır. Bu memorandumu destekleyen bir diplomatik nota da 19 Ağustos'ta Londra'daki Türk elçisine verilmiştir. Buna rağmen Türk hükümetinin İran'daki İngiliz ve Rus askeri varlığını onaylamadığı belirtilirken bu durumda Rusya'ya olan güvensizlik faktörünün etkisine dikkat çekilmektedir. Nitekim İran Azerbaycan'ının Rus işgaline maruz kalması ve bölgede Kürt hareketinin gelişmesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bunun İngiliz-Sovyet ve İran atlaşması gereği geçici bir işgal olduğu açıklaması dahi Türkiye'yi rahatlatmamıştır²⁴.

Raporda Türkiye'nin İran'a yönelik Sovyet ve İngiliz işgal işgaline karşı olan güvensizliğine yer verdikten sonra Türkiye'nin Alman-Sovyet savaşı ortaya çıktıktan sonra takip ettiği siyaset genel olarak bir değerlendirmeye tabi tutularak Türkiye'nin bu savaştan beklentisine dikkat çekilmiştir. Türkiye bu savaşın sonunda Rusya'ya karşı bir Alman galibiyeti istemektedir. Bunu Almanların karşısında İngiliz galibiyetinin izleyeceğine inanmaktaydılar ve Hitler'in Sovyetlere saldırması karşısında ortaya çıkan Sovyet-İngiliz ittifakını Türk hükümet yetkilileri olumlu karşılamamışlardır. Rapordaki bilgilere göre bunun nedeni de Türklerin, Alman saldırısı karşısında ortak bir İngiliz-Rus karşı duruş değil birbirinden ayrı iki savaşın olmasını tercih etmeleridir.

²³ F.O. 371/33311/ 190468, s.s.5-6.

²⁴ F.O. 371/33311/ 190468, s.6.

Türkiye'nin dışarıda kalmayı başardığı savaş süresince iki tarafla da yürütmeye çalıştığı ilişkilerinin önemli bir boyutunu da ticari temaslar oluşturmaktadır. İngiliz elçilik raporunun Türkiye'nin savaş döneminde özellikle Almanya ile yaptığı ticaret antlaşmalarına değinerek 1939 yılı Ağustos ayında yapılan antlaşmanın süresinin dolması ile 9 Ekim'de yenilendiğine değinilmektedir ve anlaşma çerçevesinde Türkiye ile Almanya arasındaki henüz anılan yıl olmasa da 1943 ve 1944 yılları için yapılacak krom satışına dikkat çekildiği görülmektedir. Diğer taraftan, İngiliz hükümetinin Türkiye ile olan ticareti tatminkâr bir seviyede kabul edilirken özellikle orta Avrupa'da ulaşımda sorunlar yaşanması ile Britanya'nın Türkiye'nin en büyük destekçisi haline geldiğine vurgu yapılmaktadır. Aralık ayında Sovyetler ile gerçekleşen İngiliz temasları Alman propagandasının da etkisi ile Türkiye'de tedirginlik yarattıysa da bu iki ülkenin verdiği güvencelerle aşılmış ve yeni yıla Türk hükümeti ve Sovyetler açısından daha ılımlı bir hava ile başlanmıştır yorumu yapılan raporda bundan sonra Türkiye'nin dış politikasından ziyade iç politikasındaki duruma yönelik değerlendirmelerin yapıldığı dikkati çekmektedir²⁵.

Raporda Türk iç siyaseti ile ilgili olarak ilk söylenenin rejimin oldukça merkezi bir özelliğe sahip olmasını iyi disipline olmuş, bir Halk Partisi bağlamında az sayıdaki liderin ellerindeki bir yönetim tanımlaması izlemektedir. Ayrıca, Halk Partisinin yerini alabilecek başka bir organizasyonun mevcut olmadığına da dikkat çekildikten sonra ülke içinde kabine krizine yol açan "Refah" adlı Türkiye için yapılan dört denizaltıyı teslim almak için İngiltere'ye giden geminin batırılması olayına yer verildiği görülmektedir. Ülke içinde yapılan açıklamada Doğu Akdeniz'de bilinmeyen bir deniz altı tarafından batırıldığı belirtilse de aslında bu işin arkasında, İtalya'ya atf yapılarak, hangi devletin olduğunun bilindiğine dikkat çekilmektedir. Bu olay dışında 1 Kasım 1941 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Cumhurbaşkanı konuşması ile açılması da raporda yer almakta ve özellikle Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ile savaşan devletler arasındaki ilişkilerin gözden geçirildiği konuşmasına atf yapılmaktadır. Türkiye'nin Almanya ile ilişkisi Balkanlardaki gelişmeler bağlamında sıkıntılı bir sürece sahne olduysa da Hitler ve Türk Cumhurbaşkanı arasındaki mesajları Türk-Alman dostluğu ve onu da Türk-Alman ticari antlaşması izlemiştir. Türk-İngiliz ilişkileri ise Fransa'nın yenilmesinden etkilenmemiş sorumluluklarına ve prensiplerine bağlı kalmaya devam etmiş ve bundan sonra da devam edecektir. Sonuç olarak, Türk milli birliği ve sınırların korunması siyasetine kararlı bir biçimde devam edilecektir²⁶.

Sonuç

II. Dünya Savaşı'nın 1939-1941 yılları arasında Türkiye'nin İngiliz Büyükelçilik raporlarındaki yansımalarına bakıldığında; 1938 yılında iç siyasetinde rejimin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü sonrasında bir sarsıntı ve belirsizlik yaşamadan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığında yoluna devam eden bir ülke portresi çizerken dış siyasetinde öncelikle milli birliği ve sınırları konusunda aşırı hassas ve bu hassasiyette kararlılığa sahip bir Türkiye'den bahsetmek gerekmektedir. Bu kararlılığı

²⁵ F.O. 371/33311/ 190468, s.7.

²⁶ F.O. 371/33311/ 190468, s.8.

ile savaş dışında kalmayı başaran, bunu yaparken de savaşan taraflar arasında bir denge gözeten, yine savaştan hemen önce İngiltere ve Fransa ile birlikte altına imza attığı ittifakın gereklerini kendi emniyetini gözeterek yerine getirmeye çalışan bir devlettir. Bununla paralel olarak, hemen yakın bir coğrafyada Balkanlarda savaş öncesi süreçte barışı korumak adına gerçekleştirilmeye çalışılan organizasyonda öncü bir yere sahip olması gibi yine benzer bir girişimi Orta Doğuda sergilemesi onun yakın çevresindeki barışı koruma girişimlerinin önemli örnekleri olmuştur.

Bundan sonraki savaş yıllarında da Türkiye, her ne kadar başta İngiltere olmak üzere müttefiklerin savaşa girmesi yönündeki baskılarına maruz kalsa ve sergilediği bu savaş dışı kalma siyaseti rahatsız edici bir durum yaratsa da, başlangıçta sahip olduğu kararlılığını savaşın sonuna kadar sürdürmeyi başaran bir ülke olacaktır.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları

British Council Archives, class: BW 61/4, years: 1940-1, transferno: 5032, registry file: TUR/8/5, s.13,2, 3.

Foreign Office (F.O)/371/25004, XC 190468 "Political Review on Turkey 1939".

_____, 371/33311/ 190468.

T 36/56, *Foreign Office telegram: Chpber telegram to Mr. Butler (Washington)*, 14th November 1940, No 2553 ARFAR.

II-Makale ve Bildiriler

ANZERLİOĞLU, Yonca, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1929-1931)", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık, Ankara, 2003.

DOĞANER, Yasemin, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1932-1934)", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık, Ankara, 2003.

_____, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, yıl: 2, sayı:4, Güz 2006.

ÖZGİRAY, Ahmet, “ İngiltere Büyük Elçisi Sir H. Knachbull Hugessen’in 1939 yılı Türkiye Raporu”, *Beşinci Uluslar arası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık, Ankara, 2003.

YILMAZ, Mustafa, “İngiliz Büyük Elçiliği Yıllık Raporlarında Anadolu’da Milli Hareket (1921-1923)” *Erzurum ve Sivas Kongreleri 27-29 Mayıs 2002*, G.Ü. Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2003.

_____, “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Anadolu’da Milli Hareket(1924-1928), *Sivas Kongresi I.Uluslararası Sempozyumu*, 2-4 Eylül 2002, Atatürk Araştırma Merkezi- Sivas Valiliği- Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2002.

_____, “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1935-1938)”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık, Ankara, 2003.

III-Kitaplar

HUGESSEN, Sir Hughe Knachbull, *Diplomat in Peace and War*, London, 1949.

Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I (1919-1980), Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2001.